

УДК 37(477):37.035

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.2.19>

Любов МАЛЯР

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, Україна
ORCID: 0000-0002-1589-7178

Марія КУХТА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, Україна
ORCID: 0000-0001-7434-9983

Бібліографічний опис статті: Мальяр, Л., Кухта, М. (2022). Актуальність форм і методів соціального виховання М. Монтессорі в педагогічному процесі НУШ. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 121–126, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.2.19>

**АКТУАЛЬНІСТЬ ФОРМ І МЕТОДІВ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
М. МОНТЕССОРІ В ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні актуальності форм і методів соціального виховання М. Монтессорі та визначенні доцільності їх використання в педагогічному процесі Нової української школи. У процесі розкриття теми використано такі методи дослідження, як аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення.

Розкрито соціальну спрямованість педагогічної концепції М. Монтессорі, суть якої – виховання через практику життя. У межах статті виокремлено гіпотезу дослідження, яку можна вважати формулою успішної педагогічної діяльності: виховання не повинно обмежуватися розвитком інтелекту, а засвоєння знань має доповнюватися збагаченням соціального досвіду та розвитком моральних якостей і переконань. Заперечено ототожнення окремими експертами авторської моделі виховання М. Монтессорі з філософією індивідуалізму. Натомість підтверджена концептуальна мета – формування вміння жити в суспільстві, яка перегукується із сучасними програмами «Вчимося жити разом», «Культура добросусідства» та інші.

Схарактеризовано окремі концептуальні положення технології «Будинок вільної дитини», які доцільно впроваджувати в педагогічний процес початкової школи, зокрема: принципи виховання дисципліни через свободу дій та вільного вибору діяльності; метод штучно створених виховних ситуацій; нетрадиційні форми поступової адаптації до вимог соціуму і формування колективістських якостей – для реалізації соціальної галузі; форми космічного виховання – для здоров'язберезувальної галузі. Сформульовано висновки щодо вивільнення окремих педагогічних ідей М. Монтессорі від існуючих упереджених стереотипів та експертних оцінок.

Ключові слова: соціальне виховання, концепція М. Монтессорі, принципи вільного вибору діяльності, технологія «Будинок вільної дитини», соціальна і здоров'язберезувальна галузі НУШ.

Lyubov MALIAR

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of General Pedagogy and Pedagogy of the Higher School, Uzhhorod National University, Sq. Narodna, 3, Uzhhorod, Ukraine, 88000
ORCID: 0000-0002-1589-7178

Mariya KUKHTA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of General Pedagogy and Pedagogy of the Higher School, Uzhhorod National University, Narodna Square, 3, Uzhhorod, Ukraine, 88000
ORCID: 0000-0001-7434-9983

To cite this article: Maliar, L., Kukhta, M. (2022). Aktualnist form i metodiv sotsialnoho vykhovannia M. Montessori v pedahohichnomu protsesi NUSH [Actuality of Forms and Methods of Montessori's Social Education in the Pedagogical Process of The New Ukrainian School]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 121–126, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.2.19>

ACTUALITY OF FORMS AND METHODS OF MONTESSORI'S SOCIAL EDUCATION IN THE PEDAGOGICAL PROCESS OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

The purpose of the study is to substantiate the relevance of forms and methods of social education M. Montessori and determine the feasibility of their use in the pedagogical process of the New Ukrainian school. In the process of revealing the topic, such research methods as analysis, synthesis, comparison, systematization, generalization were used.

The social orientation of M. Montessori's pedagogical concept, the essence of which is education through the practice of life, is revealed. The article highlights the research hypothesis, which can be considered the formula for successful pedagogical activity: education should not be limited to the development of intelligence, and the acquisition of knowledge should be complemented by enrichment of social experience and development of moral qualities and beliefs. The identification of M. Montessori's authorial model of education with the philosophy of individualism has been denied by some experts. Instead, the conceptual goal was confirmed – the formation of the ability to live in society, which echoes the modern programs "Learning to Live Together", "Culture of Good Neighborliness" and others.

Some conceptual provisions of the technology "House of a free child" are characterized, which should be implemented in the pedagogical process of primary school, in particular: the principles of discipline through freedom of action and free choice of activities; method of artificially created educational situations; non-traditional forms of gradual adaptation to the requirements of society and the formation of collectivist qualities – for the implementation of the social sphere; forms of space education – for the health industry. Conclusions on the liberation of certain pedagogical ideas of M. Montessori from the existing biased stereotypes and expert assessments are formulated.

Key words: social education, Montessori concept, principle of free choice of activity, technology "House of a free child", social and health-preserving branches of NUS.

Актуальність теми. Нова українська школа (далі – НУШ), реформування якої збіглося в часі з незворотними культурно-суспільними трансформаціями, потребує переосмислення форм і напрямів соціалізації учнівської молоді, а нова генерація вчителів початкових класів – професійної готовності до їх реалізації в нетрадиційному освітньому просторі. З іншого боку, освітня модель ХХІ ст. спрямована на пошук такої системи, яка б учила людину жити й діяти відповідно до універсальних законів Природи і Космосу. Це означає, що діяльність людини постіндустріальної епохи потрібно спрямовувати на збереження життя.

Сучасні наукові розвідки, що стосуються означеної проблеми, загострюють різні аспекти соціального виховання підростаючого покоління і спонукають до аналізу й осучаснення класичних зразків педагогічної скарбниці. У цьому сенсі, як зазначає І. Дичківська, педагогічні ідеї М. Монтезорі набувають особливої актуальності й «мають увійти до активного арсеналу гуманізації навчально-виховних закладів як складова частина проблеми культивування в людини ноосферної свідомості» (Дичківська, 2004: 101).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення соціальної спрямованості педагогічної концепції М. Монтезорі переконує у співзвучності висловлених нею поглядів, ідей та рекомендацій реаліям сьогодення, що вважаємо надійним джерелом збагачення сучасної системи соціального виховання в умовах рефор-

мування національної освіти, зокрема: спрямованість на розвиток особистісного потенціалу вихованців, їх самоактуалізацію, формування в дітей цінностей демократичного суспільства, соціально значущих і громадянських якостей, полікультурної компетентності – розуміння несхожості людей, поваги до їхньої мови, релігії, культури тощо. Наша оцінка підтверджується рішенням ЮНЕСКО (1988 р.), де ім'я М. Монтезорі внесене до короткого списку педагогів із чотирьох осіб (Джон Дьюї, Марія Монтезорі, Антон Макаренко, Георг Кергенштейнер), які, на думку міжнародних експертів, визначили фабулу педагогічного мислення ХХ ст. (Про Марію Монтезорі).

Українські дослідники, як і провідні педагоги Європи та світу, відзначають універсальність і дієвість застосування «Монтезорі-педагогіки» як однієї з найрезультативніших за критерієм якості виховання та розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Л. Андрушко, І. Дичківська, А. Ільченко, Н. Кравець, Т. Поніманська, С. Русова). Популяризації досвіду роботи закладів освіти, які працюють за системою М. Монтезорі, присвячені праці Б. Жебровського, під керівництвом якого створена асоціація Монтезорі-руху в Україні. Презентація діяльності асоціації та результати практичного втілення педагогічних ідей М. Монтезорі в національному освітньому середовищі різнобічно представлені в наукових доробках В. Горюнової, Т. Коршунової, О. Надворної, Т. Михальчук та ін.

Метою дослідження є обґрунтування актуальності форм і методів соціального виховання М. Монтесорі та визначення доцільності їх використання в педагогічному процесі НУШ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед зазначимо, що, передбачаючи полемічність власної концепції, М. Монтесорі в праці «Соціальне і моральне виховання» завбачливо зауважує: «Не існує абсолютного протиріччя між індивідумом і суспільством, адже вони тісно взаємопов'язані і живуть у взаємозалежності. Окрема особистість та її життєві потреби становлять основу соціального виховання, а розвиток соціального почуття у свою чергу є однією з фундаментальних потреб особистості» (Монтесорі, Через ребенка – к новому миру: 216). На її думку, процес соціалізації лежить в основі психічного розвитку особистості: «Розумовий розвиток тісно пов'язаний з розвитком соціальних і моральних сил, так що діти, які формуються тільки в інтелектуальній сфері і змушені дорослими штучно пристосовуватися до своєрідного соціального оточення, помітно відрізняються від дітей, які змогли пристосуватися до соціального життя на основі власного досвіду» (Монтесорі, Через ребенка – к новому миру: 217).

Педагог наголошує, що, беручи до уваги той факт, що людина є соціальною істотою, її нормальний розвиток може відбуватися винятково на основі формування ціннісних орієнтацій, з чого логічно випливає ще один висновок: виховання не повинно обмежуватися розвитком інтелекту. Засвоєння знань має доповнюватися збагаченням соціального досвіду та розвитком моральних прагнень особистості (Монтесорі, Через ребенка – к новому миру, URL).

Український педагог Т. Поніманська, оцінюючи авторську модель виховання М. Монтесорі, наголошує, що її філософська «концепція індивідуального виховання не тотожна філософії індивідуалізму, вона спрямована на формування вміння жити в суспільстві, що полягає у згуртуванні індивідів у соціальне ціле, розвитку такої духовної потреби, як повага до індивідуальності і прав людей» (Поніманська, 2006: 108).

Особливу увагу М. Монтесорі акцентує на тісному взаємозв'язку між соціальним життям і формуванням моральних якостей особистості: «Значення моральної свідомості виражається перш за все в ставленні до наших ближніх

і в нашому пристосуванні до життя в суспільстві. Крім абстрактного поняття моральності, ми б хотіли бачити моральне прагнення як практичне застосування правил, що дозволяють забезпечити гармонійне суспільство. Якщо різні індивідууми повинні у взаємній згоді жити в єдиному співтоваристві, яке при цьому має власну мету, вони повинні підпорядковуватися низці законів морального характеру. Моральність у цьому випадку можна було б розглядати як керівництво до створення практичної та водночас високої форми адаптації до життя у свідомому суспільстві» (Монтесорі, Через ребенка – к новому миру: 234).

Створюючи умови для соціального зростання кожного вихованця, М. Монтесорі розробила унікальну педагогічну технологію «Будинок вільної дитини» на основі принципів гуманізму, демократизму, природовідповідності, а також діяльнісного, індивідуального та диференційованого підходів до навчання та виховання, врахування сензитивних періодів розвитку дитини, свободи вибору її діяльності в підготовленому середовищі, самостійності, активного використання дидактичного матеріалу, різновікового об'єднання в групи, культуровідповідності, зв'язку навчання з життям, позитивного емоційного тла навчально-виховної взаємодії, педагогічного оптимізму, такту.

У праці «Метод наукової педагогіки» М. Монтесорі наголошує на необхідності розпочинати виховну роботу з підготовки дитини до суспільного життя, передусім із вправління в організації повсякденного життя: «піклування про себе, про свій зовнішній вигляд, догляд за навколишнім середовищем, засвоєння норм соціальної поведінки та взаємодії» (Монтесорі, 2006: 523–528). Така робота спрямована на адаптацію дитини до навколишнього середовища, засвоєння й удосконалення моделей соціальної поведінки, формування соціально позитивних ціннісних орієнтацій. У процесі виконання вправ синхронізується кілька потреб дитини: в руховій активності, самоствердженні, самостійності, що посилює почуття власної гідності, сприяє розвитку відповідальності, організованості, дисциплінованості та інших позитивних якостей вихованців і є стимулом до виконання складніших завдань.

Провідним в аналізованій системі є принцип виховання дисципліни через свободу, за якого

«дисципліна здобувається непрямым шляхом: «Мета її досягається не тим, що ми, побачивши помилку, боремося з нею, а тим, що ми сприяємо розвитку діяльності в добровільній праці дитини. Перші пробіски справжньої дисципліни проявляються саме в діяльності. У певний момент у дитини зароджується справжній інтерес до роботи, про що свідчить передусім вираз її обличчя, напружена увага, постійність і наполегливість у вправах. Ця дитина вже стала на шлях справжньої дисципліни, при цьому байдуже, в чому полягає її праця – чи це вправляння відчуттів, чи застібання і розстібання гудзиків, шнурування чи миття посуду» (Монтессорі, 2006: 536).

У праці «Дети – другие» (Монтессорі, 2004) М. Монтессорі описує власні спостереження за поведінкою дітей і обґрунтовує доцільність упровадження в педагогічну практику принципу вільного вибору діяльності за умови використання різних видів дидактичного матеріалу в одному примірнику. Саме ця умова сприяє зародженню в дітей соціальних навичок взаємодії, здатності враховувати потреби й інтереси інших членів колективу, надавати підтримку, допомагати й навчати молодших за віком дітей. Спостереження штучно створеної ситуації дозволяє виявляти відмінності в розвитку дітей, їхніх потребах та прогнозувати зону найближчого розвитку: «Все виховне мистецтво полягає в тому, щоб вчасно допомогти індивідуальному розвитку. Вчителька побачить глибоку індивідуальну різницю в дітях, яка вимагає різних видів впливу з її боку – від повного невтручання до справжнього викладання. Необхідно, однак, щоб учителька якомога більше обмежувала своє активне втручання» (Монтессорі, 2006: 534).

Характеризуючи ситуацію спостереження, педагог зазначає, що для дітей створена можливість спільного життя і встановлення в межах спільноти вільних відносин одне з одним, тобто діти мають свободу вибору дій. При цьому застерігає: ніщо не обмежує людину більше, аніж власне вільне суспільство. Воно, з одного боку, надає можливість надбання соціального досвіду, а, з іншого – вимагає, щоб кожен, задовільняючи власні потреби, вмів обмежувати себе відповідно до потреб інших: «У більшості випадків обмеження індивідуальних потреб прийнято вважати своєю самопожертвою. Насправді

ж пристосування в цьому випадку не є жертівністю. Швидше всього діти демонструють природне бажання відчувати себе вільно і розвивати власну особистість саме в соціальному оточенні. Суспільство, насправді, є засобом, що сприяє повному саморозвитку, пробуджуючи в індивідуума інтерес» (Монтессорі. Через ребенка – к новому миру: 38).

Отже, в даному випадку спостерігаємо прояв задоволення, а не самопожертви, адже адаптація до вимог соціуму відповідає природному інстинкту людини і задовольняє глибоку життєву потребу, що дає підстави для беззаперечної констатації: соціальний досвід не тільки відповідає потребам дитини, а є фундаментом її індивідуальності.

Наслідком виховання дітей на принципах свободи й дисципліни, на думку педагога, є розвиток індивідуальності, яку дитина виражає й підсилює через свободу, а проявом індивідуальності є самоконтроль, уміння володіти собою. Це означає, що саме свобода дає дитині поштовх до внутрішньої спонтанної концентрації, яка є зовнішнім аспектом внутрішнього розвитку і якої ніколи не може домогтися найсудорішій вчитель. Свобода тренує волю, яка зміцнюється завдяки спеціальним вправам з вироблення свідомої дисциплінованої поведінки: уроки ввічливості, уроки тиші із застосуванням авторського дидактичного матеріалу, які М. Монтессорі називає «вправами в повсякденному житті й соціальній поведінці» (Дячківська, Поніманська, 2009: 142–192).

У праці «Соціальне і моральне виховання» М. Монтессорі, розкриваючи окремі аспекти соціалізації дітей різних вікових груп, наголошує на важливості формування активної життєвої позиції та відповідальності особистості як члена певної соціальної групи: «Ілюзією буде припускати, що шкільне життя може замінити соціальне життя тільки тому, що воно охоплює велику кількість дітей і молоді, які, втім, насправді постійно повинні підкорятися волі дорослого і жодним чином не можуть розвивати свою ініціативу індивідуально або спільно. Соціальне життя не тотожне скупченню людей. Соціальне життя є організацією людей, кожен з яких усвідомлює свою відповідальність щодо громадського порядку і виконує в організації свої індивідуальні обов'язки» (Монтессорі. Через ребенка – к новому миру).

Педагогічна діяльність М. Монтессорі завжди була в полі зору класиків української педагогіки. Наприклад, С. Русова вважала доцільними концептуальні засади технології «Будинок вільної дитини» для впровадження в національну систему дошкільного виховання: «На нашу думку, той принцип автонавчання, пробудження власних інтелектуальних сил працею самої дитини, принцип, який лежить в основі й системи Монтессорі, й системи Декролі, – цей принцип мусить лежати як основний і в наших українських дошкільних установах <...> Ми мусимо взяти в Монтессорі принцип волі, свободи для кожної дитини для виявлення її власних змагань, власних інтересів і творчих сил» (Русова, 2006: 244–245).

С. Русова наголошує і на соціальних аспектах виховної системи: «У питанні морального виховання італійська виховниця тримається принципу свободи. Кожна дитина має волю робити що хоче, щоби тільки не порушувати тим свободи й добробуту товаришів. Вона соціалізує виховання, еднаючи дітей у невеличкі гуртки (10–20 осіб), викликає в них почуття взаємної симпатії, взаємної допомоги й особистої самостійності». Адже не тільки педагогічним, але й соціальним обов'язком кожного вихователя й учителя М. Монтессорі вважає турботу про здоров'я сучасних поколінь і, як зазначає С. Русова, «висловлює домагання фізичним вихованням зміцнити нашу расу, поліпшити організм, повернути нормальну міць і красу виснаженому тілу» (Русова, 2006: 374).

Суголосно звучить ідея важливості соціального виховання у працях М. Монтессорі та А. Волошина, незмінного багатолітнього директора Ужгородської учительської семінарії і монсиньора греко-католицької церкви. Останній зазначає (зберігаємо мову оригіналу тексту): «Кожное доброе виховане повинно бити и соціальное, головну характеристику котрого можемо виразити словом *altruizm*-а, любви ко ближним» (Волошин, 2007: 79). У підручнику «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій» А. Волошин відносить М. Монтессорі до когорти найвизначніших італійських

педагогів і акцентує увагу на тому, що у праці «Будинок дитини» вона «вимагає для дітей чим більше свободи, щоби повинності сповняли добровільно, із зрозумінням» (Волошин, 2007: 189).

Важлива роль у педагогічній системі М. Монтессорі відводиться так званому космічному вихованню, метою якого є формування в дітей цілісного сприйняття картини світу, усвідомлення відповідальності за перетворення, що здійснює людство на землі та в космосі. М. Монтессорі розуміла необхідність зберігати й підтримувати дитяче сприймання світу як єдиного цілого, доводячи, що вже в дошкільному віці дитина має здобути різноманітні знання про навколишній світ.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Теоретичний аналіз окремих елементів педагогічної концепції М. Монтессорі дозволяє стверджувати, що ефективність виховання завжди детермінується його соціальною спрямованістю і реалізується через практику життя, а розвиток інтелекту дитини обов'язково повинен доповнюватися збагаченням соціального досвіду та закладанням моральних якостей і переконань. З огляду на зазначені позиції для педагогічного процесу початкової школи актуальними вважаємо такі елементи технології «Будинок вільної дитини»: принципи виховання дисципліни через свободу дій та вільного вибору діяльності; метод штучно створених педагогом виховних ситуацій; нетрадиційні форми поступової адаптації до вимог соціуму і формування колективістських якостей зі збереженням індивідуальності кожного вихованця. У реалізації здоров'язбережувальної галузі доцільним видається використання ідей космічного виховання, яке синхронізує особистісний розвиток і середовище життя в їх гармонійному поєднанні.

Отже, сучасне освітнє середовище вимагає нового прочитання праць М. Монтессорі, неупередженого аналізу й усвідомлення раціональних ідей задля їх дослідження і творчого упровадження в педагогічний процес нинішніми студентами, а завтрашніми агентами змін у НУШ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волошин А.І. Педагогічні твори ; упорядкування та передмова М.І. Кляп ; підготовка текстів та примітки Д.М. Федаки. Ужгород : ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. 576 с.

2. Дичківська І.М., Поніманська Т.І. М. Монтессорі: теорія і технологія. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2009. 304 с.
3. Дичківська І.М. «Будинок вільної дитини». М. Монтессорі. *Інноваційні педагогічні технології* : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2004. С. 79–101.
4. Монтессорі М. Дети – другие: Статьи, советы и рекомендации / перевод Я. Нефедова. Москва : Карпуз, 2004. 336 с.
5. Монтессорі М. Метод наукової педагогіки, застосований до дитячого виховання в «Будинках дитини». *Історія зарубіжної педагогіки* : хрестоматія / Є.І., Коваленко, Н.І. Белкіна. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. С. 520–537.
6. Монтессорі М. Через ребенка – к новому миру. Социальное и нравственное воспитание. URL: http://montessori.Ru/montessori/publication/to_a_new_world.php (дата звернення: 15.11.2021).
7. Про Марію Монтессорі. URL: <https://montessori.ua/uk/pro-mariju-montessori/>(дата звернення: 10.10.2021).
8. Поніманська Т.І. Зарубіжні педагогічні концепції дошкільної освіти ХХ ст. *Дошкільна педагогіка* : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2006. С. 108.
9. Русова С. З маловідомого і невідомого ; упорядники О. Джус, З. Нагачевська. Івано-Франківськ : Гостинець, 2006. Частина 1: «Несторка української педагогічної літератури». 456 с.

REFERENCES:

1. Voloshyn, A.I. (2007). *Pedahohichni tvory [Pedagogical works]*. Uzhhorod: VAT «Vydavnytstvo «Zakarpattia», 576 p. (in Ukrainian)
2. Dychkivska, I.M., & Ponimanska, T.I. (2009). *M. Montessori: teoriia i tekhnolohiia [M. Montessori: theory and technology]*. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo», 304 p. (in Ukrainian)
3. Dychkivska, I.M. (2004). «Budynok vilnoi dytyny» M. Montessori [«House of the Free Child» by M. Montessori]. In *Innovative pedagogical technologies* (p. 79–101). Kyiv: Akademydav. (in Ukrainian)
4. Montessory, M.; Nefedova, Ya. (Transl.). (2004). *Dety druhye: Staty, sovety y rekomendatsyy [Other children: Articles, advice and recommendations]*. Moscow: Karapuz, 336 p. (in Russian)
5. Montessori, M. (2006). Metod naukovoï pedahohiky, zastosovuvanyi do dytiachoho vykhovannia v «Budynkakh dytyny» [Method of scientific pedagogy applied to children's education in «Children's Homes»]. In Ye.I. Kovalenko, N.I. Bielkina, *History of foreign pedagogy* (p. 520 – 537). Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. (in Ukrainian)
6. Montessory, M. Cherez rebenka – k novomu myru. Sotsyalnoe y нравstvennoe vospytanye [Through the child - to a new world. Social and moral education]. Retrieved from http://montessori.Ru/montessori/publication/to_a_new_world.php. (in Russian)
7. Pro Mariiu Montessori [About Maria Montessori]. Retrieved from <http://montessori.ua/uk/pro-mariju-montessori/> (in Ukrainian)
8. Ponimanska, T.I. (2006). Zarubizhni pedahohichni kontseptsii doshkilnoi osvity XX st. [Foreign pedagogical concepts of preschool education of the twentieth century. In T.I. Ponimanska, *Preschool pedagogy* (p. 108). Kyiv: Akademydav. (in Ukrainian)
9. Rusova Sofiia: Z malovidomoho i nevidomoho. Chastyna 1 [Rusova Sofia: From the little known and the unknown. Part 1]. (2006). In O. Dzhus, & Z. Nahachevska (Compilers), *Nestorka of Ukrainian pedagogical literature*. Ivano-Frankivsk: Hostynets. (in Ukrainian)